

UMJETNIČKA RADIONICA ŠARENA JEZERA

IZVJEŠTAJ  
KONZERVATORSKO RESTAURATORSKI  
RADOVI  
CRKVA GOSPE OD ŠPILICE  
FRANJEVAČKOG SAMOSTANA NA LOPUDU

konzervator-restaurator  
Ana Požar Piplica

DUBROVNIK 2020.

## SADRŽAJ

RADNA SKUPINA

UVOD

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI 2020.

ZAVRŠNA RIJEĆ

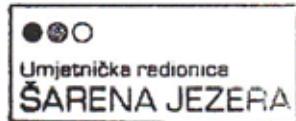
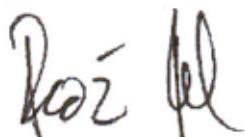
RADNA SKUPINA

konzervatori - restauratori.....Ana Požar Piplica, Lukša Klaić  
pomoćnik restauratora.....Andrija Piplica  
grafička i fotodokumentacija.....Luko Piplica  
voditelj radova.....Ana Požar Piplica  
nadležnost.....Konzervatorski odjel u Dubrovniku

U Dubrovniku, 15. listopada 2020.

konzervator-restaurator

Ana Požar Piplica



## UVOD

Franjevački samostan na Lopudu, osnovan je 1483., posvećen Rođenju Blažene Djevice Marije. Kompleks je oblikovan poput utvrde a obrambeni zidovi zajedno sa branič-kulom građeni su od 1516. do 1599. Raspoložena samostanska krila oko klaustra ovdje je lijep primjer prilagođavanja koncepta arhitekture položaju - krajoliku. Početkom devetnaestog stoljeća, padom Republike samostan je napušten, danas je pod koncesijom u dugo-trajnom procesu obnove, a sama crkva u službi je župne crkve otoka Lopuda.

Lokalni naziv za crkvu je gospa od Špilice, ona sa samostanom u cjelini gotovo urbanistički definira sjevernu obalu Lopudskog zaljeva, služeći čak i kao obrambeni objekt sa snažnom utvrdom na zapadnoj strani koja nadzire šipanski kanal i ulaz u luku.

Propovjednička crkva dvoranskog tipa, jasne je i jednostavne arhitekture koja počiva u novom i rasterećenom duhu renesansnog čovjeka. Taj se duh materijalizira u jednostavnoj strukturi koja odustaje od teških svodova time omogućava povećavanje dimenzija crkava. Svrha je bila primiti veći broj vjernika na misna slavlja. U to vrijeme možemo reći da su franjevcici svojim propovijedima doista dopirali do svih slojeva društva odnosno da su samostani dobro organizirana cjeline, unutar kojih se uspješno odvijaju religiozni, kulturni društveni, edukativni sadržaji. Iako je tendencija samostana smještaj na križanju ili ulazu u gradove ovaj samostan svojom pozicijom podsjeća na mjesto kontemplacije i duhovnog mira. Međutim Lopud u to vrijeme je izuzetno aktivan, a njegovi stanovnici u stalnom kontaktu sa svijetom jer su njihove plovidbe prema Italiji i Španjolskoj i drugim mjestima dosta česte. Putovanja ih dovode u direktan dodir sa vrhunskim dostignućima na polju umjetnosti i zanatstva tog vremena što je najvidljivije upravo u crkvenom inventaru. Uz glavni oltar posvećen Rođenju Blažene Djevice Marije, u crkvi se nalaze još 4 oltara. Dva veća kamena oltara smještena su na bočnim zidovima, dok su dva manja oltara smještena na zidu trijumfalnog luka. Od crkvenog inventara važno je istaknuti korske klupe izuzetan drvodjelski rad u orahu, te na dnu crkve drveni balatur - pjevalište. Crkva je s južne strane otvorena sa dvoja vrata i sa tri visoka prozora, tako da u svojoj unutrašnjosti ima dosta svjetla. Na sjevernoj strani dugački hodnik povezuje crkvu sa samostanom, gdje je izlaz na balatur i pristup propovjedaonici koja je tijekom vremena nestala. Propovjedaonice su važan dio inventara franjevačkih crkava i često im je posvećena posebna pažnja pri oblikovanju.

## konzervatorsko-restauratorska istraživanja provedena 2016.

Istraživanja su provela tri restauratora: Ivan Bilić, Lukša Klaić, Ana Požar Piplica.  
Istraživani su svi zidovi unutar crkve, svod u svetištu te bočni kameni oltari.



*svod svetišta, ustanovljeni slojevi oslika*

## mikroklimatski uvjeti

Crkva je smještena neposredno uz more, južnim zidom izložena djelovanju valova. Postojanje soli u zidu je time neizbjježno, ali pravi problem predstavlja periodično prodiranje vode u strukturu zida koje pokreće ciklus otapanja te kristalizacije soli. Sol tako u pravom smislu cvjeta na površini zida dovodeći do osipanja žbuke. Zanimljivo je kako se stare vapnene žbuke bolje nose sa solima jer upijaju i otpuštaju vlagu jednolično, dok novije žbuke koje u sastavu imaju cemente i aditive, onemogućavaju ujednačen put vlage koncentrirajući soli na slojevima i pukotinama, ali što je najpogubnije usmjeravajući ih da se otpuštaju na kamenim podovima, oltarima, arhitektonskoj plasticii.



*izvorna žbuka, reljef površine pod kosim svjetлом*



*detalj oštećenja; isoljavanje na južnom zidu razara površinu žbuke i kamena*

Sol u zidovima sudsudbina je ove crkve zbog njenog položaja. Kao takva ona će trebati stalnu brigu i održavanje. To znači da ovakav objekt treba obavezno žbukati vapnenom žbukom koja mu omogućuje ujednačeno primanje i otpuštanje vlage.

## KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI 2020.

Nakon provedenih istraživanja 2016 godine, započeo je proces sanacije. Otkrivena su dva sloja žbuke, jedan koji se nalazi direktno na kamenu nastao u samom početku gradnje crkve i samostana te drugi sloj nastao nešto kasnije vjerojatno tijekom 19 st. Prva žbuka je svijetlo-siva boje, njena debljina je cca 2cm. U sastavu ima riječnog pijeska, nešto opeke i dosta vapna. Punilo je neujednačene granulacije čak i nešto krupnijih oblutaka. Ovaj sloj žbuke nije potpuno ravan, izведен je da prati krivulju podloge-zida, na njemu se nalazi tanki vapneni premaz sa nešto oker pigmenta. Ovaj tip žbuke prisutan je i u ostalim dijelovima samostana sa vrlo skromnim vapnenim premazom i urezanim grafitima, može se reći da je to izvorni sloj žbuke. Na tom sloju smo otkrili i slikani sloj posvetne križeve, i crveni pravokutni okvir oko propovjedaonice, naišli smo na tanke crvene linije koje su uglavnom pratile arhitekturu. Tijekom 19 stoljeća na ovaj sloj nanesena je druga žbuka.

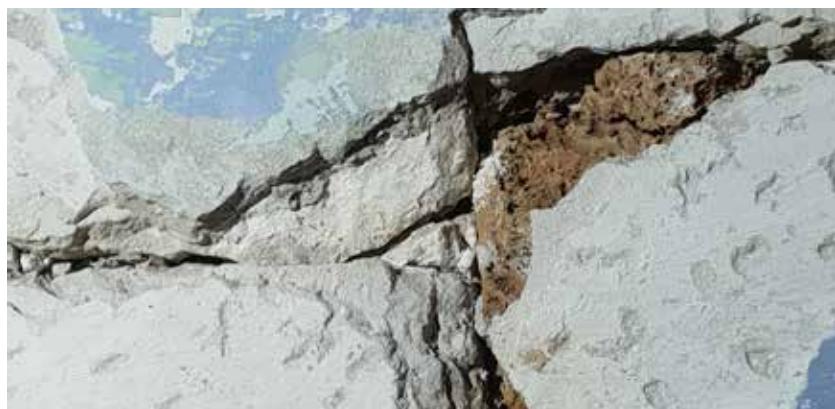
Drugi sloj, druga vrsta žbuke je tamno sive boje, slabije čvrstoće, sastavljena od jednoličnog sivog pijeska i vapna. Karakterističan je za kasnije razdoblje kraja osamnaestog i devetnaestog stoljeća.

Postavljanje novog sloja žbuke na staru je zahtjevno jer je prvi sloj imao fini zaglađeni završetak odnosno intonaco i zbog toga su prethodno napravljene natučevine i postavljena nova žbuka. Određene pravilnosti u žbukanju su jasno vidljive kod prve žbuke, a to su nanošenje iste debljine, raznovrsna granulacija, riječni pijesak i prisustvo opeke. Rane žbuke su redovito pratile oblik podloge i nisu zbog zaravnavanja zidova nanošene u nerazumnim debljinama i do 10 cm time mislimo na blage nepravilnosti koje stvaraju dojam zaobljenosti bez oštih završetaka jer se vapnene žbuke uglačavaju kružnim pokretima.

U dogовору са власником и ovlaštenim konzervatorom odlučeno je da se drugi žbukani sloj ukloni jer je oštećen, južni zid crkve je izložen utjecaju mora, žbuka više stradala te je češće popravljana osobito drugi žbukani sloj koji je na sebi imao zakrpe različitih materijala od gipsa, cementa pa i ljepila za pločice. Također je definirana djelomična prezentacija prvog slikanog sloja, samo na mjestima gdje su pronađeni posvetni križevi odnosno na poziciji propovjedaonice.

Uklanjanjem oštećene žbuke i niza zakrpa stvorile su se lakune otvorenog kamenog zida i njih je trebalo uvezati adekvatnom žbukom sa prvim slikanim slojem. Za to je pripremljena vapnena žbuka srednje granulacije i sa nešto više opeke u svom sastavu kako bi izbjegli pucanje u procesu sušenja. Tim postupkom smo uvezali originalni sloj žbuke u cjelinu i pripremili za sljedeći finalni tanki sloj žbuke koji bi bio isti kao prvi slikani sloj.

Na mjestu natučevina izvorna žbuka je čvrsta i ne osipa se, zbog toga je bilo moguće provesti uvezivanje rekonstruiranih i izvornih slojeva na opisani način



svod svetišta detalj oštećenja; vidljiva građa kamena, sedre te slojeva žbuke

## SANACIJA SVODA U SVETIŠTU

Križno rebrasti svod svetišta izgrađen je od sedre i nešto opeke, ožbukan je sa dva sloja žbuke i oslikan sa dva slikana sloja i dva sloja preslika.

Vлага je češće prodirala u stope svoda tako da je žbukani sloj bio oštećen u tim rubnim zonama dok je središnji dio svoda bio u dosta dobrom stanju. Dva slikana sloja koja pripadaju i različitim razdobljima definirali smo kao razdoblje 18. te 19. stoljeća. Raniji slikani sloj je ornamentalni dekorativni prikaz, njegov pigmentni sloj je izgubio vezivo i osipa se.



*detalj ranijeg slikanog sloja na svodu svetišta*

Pripada najvjerojatnije kraju 18. stoljeća, kasniji slikani sloj je danas prezentirani sloj zvjezdanog neba. Nakon uklanjanja naknadnih zakrpa i oštećene žbuke uslijedilo je žbukanje lakuna novom žbukom. Oslabljeni žbukani sloj je učvršćen, a pukotine injektirane i zažbukane.

Mehaničkim i kemijskim postupcima uklonjena su dva sloja preslika i konsolidiran sloj pigmenta. Zatim je postavljen fini tanki sloj žbuke na sva oštećena mjesta. Podloge su uglačane i pripremljene za retuš. Veće lakune smo tonirali sa više naliča plavog pigmenta i vapna. Plavi pigment je ultramarin sa malim primjesama umbre, što je česta kombinacija pri uporabi ultramarina u vapnenom vezivu, na ovaj način dobija se dubina plavog pigmenta. Nastojali smo da original bude dosta intenzivniji od rekonstruiranih dijelova svoda. Zato smo pažljivo gradili intenzitet plave kako bi razlika postojala bez narušavanja cjeline, poliptih glavnog oltara je je izuzetan zanatski uradak i sa zvjezdanim nebom to je jedna dovršena cjelina



*radovi mehaničkog uklanjanja preslika*



*svod nakon provedenog čišćenja naknadnih slojeva preslika*



*radovi na konsolidaciji žbukanog sloja, injektiranje podbuhlina, fiksiranje pukotina*



*svod, rekonstrukcija žbuke u dva sloja različite granulacije*



*svod, rekonstrukcija žbuke u dva sloja različite granulacije, kitanje intonaca, priprema za retuš*



*radovi na rekonstrukciji površine intonaca, priprema podloge za retuš*





*postupak retuša svoda*



*postupak rekonstrukcije pozlaćenih zvijezda proveden je mikstionskom tehnikom pozlaćivanja.  
Na podlogu je nanošen takozvani petnaest minutni akrilni mikstion na koji su polagani 23 karatni listići.*





*faza retuša svoda u svetištu*



## POSVETNI KRIŽEV / povjesni pregled

Obred posvećenja crkve je jedinstveni događaj koji se ne ponavlja poput sakramenta ili blagoslova. Posvećenje crkve odvija se kroz dva dana uz pripremu i sam obred. Predviđa posvećenje četiriju predmeta, oltara, kaleža, patene, te same crkve. Blagoslivlja se s druge strane opremu oltara, liturgijske predmete i inventar crkve.

Pontificale Romanum knjiga je propisanih obreda i ceremonija koje provode biskupi, za razliku od Missale Romanum-a koji propisuje slavljenje svete mise. Pontificale Romanum razlikuje posvećenje od blagoslova, iz čega slijedi da je moć posvećenja crkve dana biskupima.

Ovaj svečani, složeni obred sažeti ćemo na osnovno. Biskup, svećenstvo i zajednica pozvani su na prethodni post. Na dan prije pripremaju se relikvije koje će biti ugrađene na oltar, kao i sva propisana oprema. U svečanoj povorci donose se u pomoćnu kapelu, ili privremeno mjesto gdje se uz bdijenje čuvaju. Ujutro, crkva je prazna i zatvorena, upaljeno je tek dvanaest svijeća na zidovima crkve. Uz molitve biskup vodi procesiju do zatvorenih vrata crkve gdje blagoslivlja sol, vodu pepeo i vino - aqua gregoriana. Njome polijeva dovratke te uz riječi : *Attollite portas, principes, vestras, et elevamini portae aeternales, et introibit Rex gloriae.*, udara na vrata crkve pastoralom nakon čega se vrata otvaraju. Svečano iz privremene kapele biskup donosi moći na njihovo mjesto na oltaru, gdje se pohranjuju, zazidani blagoslovljrenom žbukom. Slijedi momenat u kojem krizmanim uljem biskup pomazuje dvanaest križeva na zidovima gdje su upaljene svijeće. Ovo jest ključni moment posvećenja same crkve nakon čega još slijedi pomazanje oltara krizmom.



*posvetni križ, sjeverni zid centar, zatečeno stanje*

O tom momentu rođenja građevine kao hrama svjedoče i u crkvi Gospe od Špilice na Lopudu posvetni križevi.

Njihov Ponitifikalom propisani broj, dvanaest, na svakom zidu po tri, na visina ne ispod deset pedalja, s pripadajućim svjećnjakom, vidljivi su ovdje potpuno i u tragovima na devet mjesta. Izvedeni su crvenim pigmentom kao florealno ornamentirani križevi opisani kružnicom.

Ovakav način oblikovanja izražava njihovu funkciju, oni objavljuju u svečanosti ostvareni status građevine kao hrama. Njihov broj simbolički asocira dvanaest apostola što je u pariškoj St. Chapelle doslovno prikazano skulpturama dvanaestorice apostola koji nose štitove s križevima. Oni figuriraju kao krsni list crkve izveden na bijelim zidovima. Pružaju nam neposredni i pouzdani kontakt sa izvornom plohom zida. Možemo reći da su dokumentarna potvrda izvornog ambijenta crkve. Zbog svega navedenog razvidna je potreba očuvanja ne samo u ovom slučaju već u svakoj prilici kada se pod povijesnim slojevima žbuka i naliča otkrije posvetne križeve.

Pored dva zbog oštećenja žbuke izgubljena, te jednog koji se nalazi iza glavne oltarne pale vidljivo ih je devet. Oštećenja su u manjoj ili većoj mjeri mehanička, nastala pripremama naknadnih nanošenja žbuke.



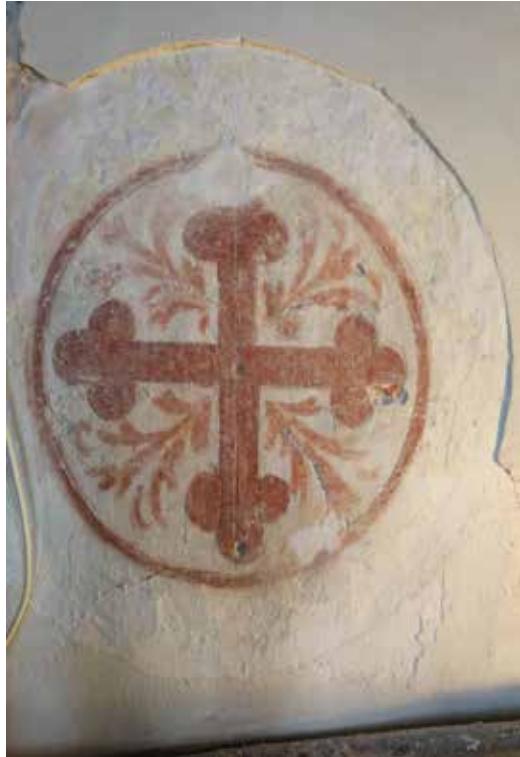
*posvetni križevi, proces čišćenja i vrste oštećenja-*



Najveće je oštećen križ do vrata zvonika na sjevernom zidu, gdje imamo osipanje i degradaciju žbukanog i slikanog sloja zbog prodora vlage. To je mjesto baze zvonika i vjerojatni razlog češćih oštećenja i popravaka. Križ na južnom zidu do ulaznih vrata, očuvan je bio u donjoj polovici, tako da je gornji dio rekonstruiran. Oštećenja na originalnom sloju žbuke na kojem su izvedeni križevi zapunjena su adekvatnom vapnenom žbukom tako da su pripremljene za sljedeći sloj intonaca, koji bi bio ujednačen i uvezan sa originalnim slojem. Nažalost od ovakve prezentacije zida se odustalo, a prema odluci nadležnog arhitekta na zidove je nanešena industrijska paropropusna-vodonepropusna žbuka.

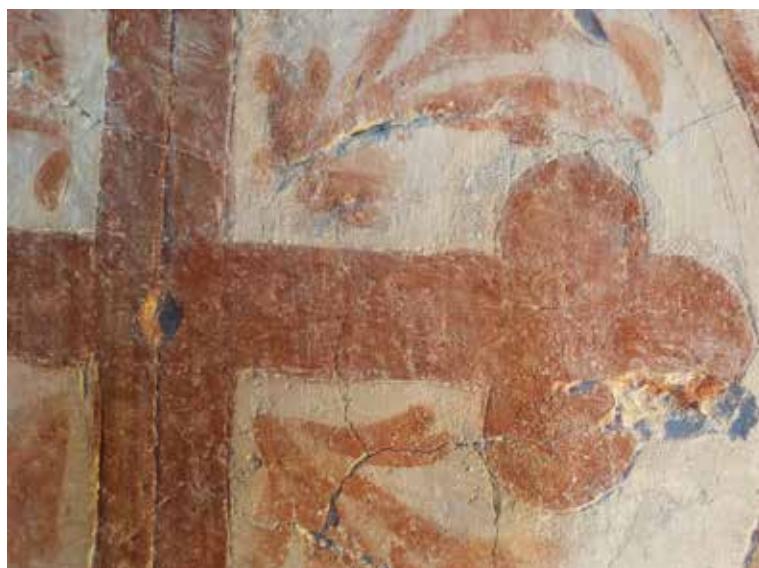


*rekonstrukcija žbukanog sloja u zonama posvetnih križeva*

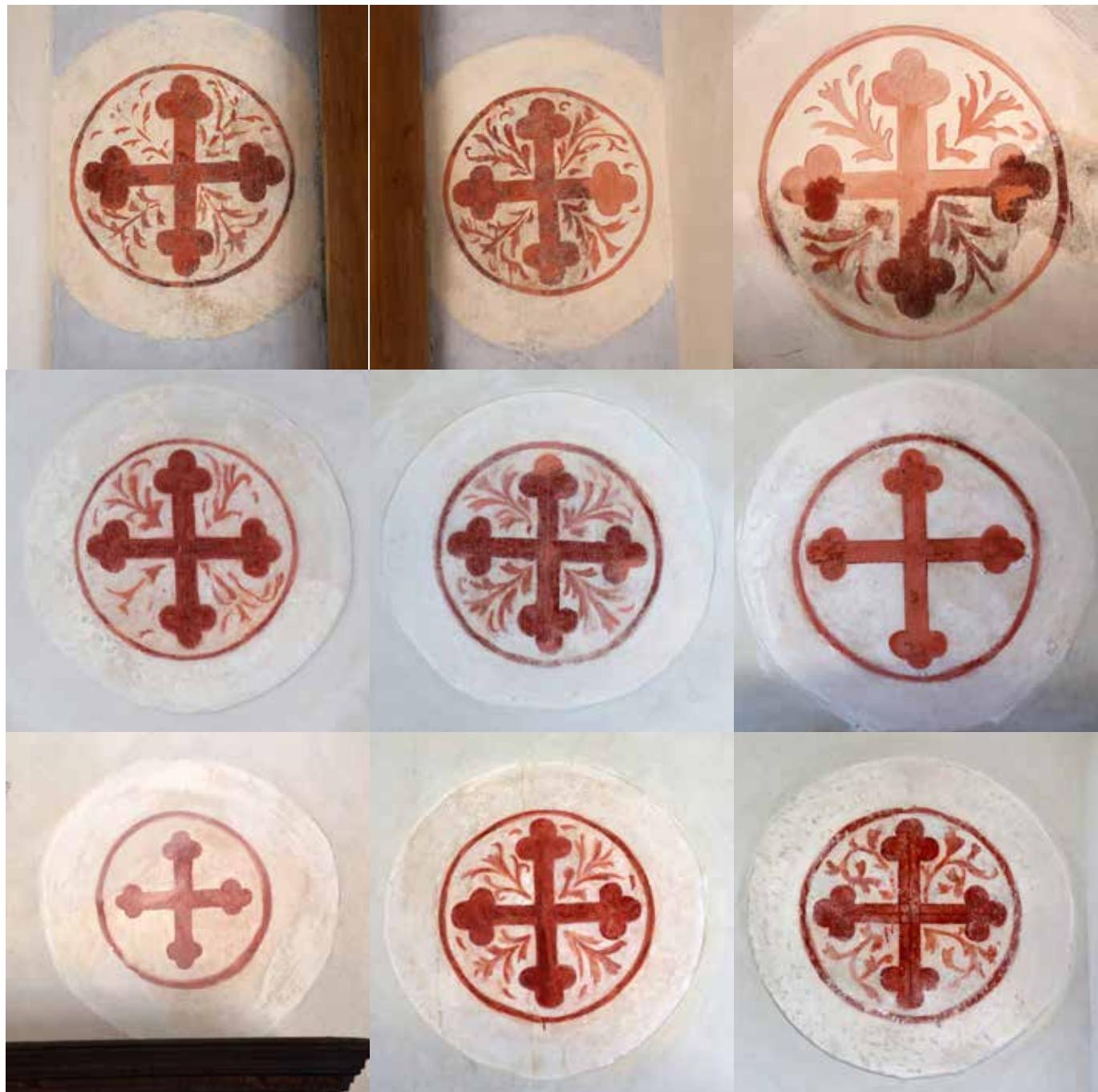


U suradnji sa konzervatorskom službom određena je prezentacija križeva na način da se recentni žbukani sloj postavlja distancirano oko kruga posvetnog križa.

Nakon konsolidacije te čišćenja očuvanih zona sa posvetnim križevima, rekonstruirani su nedostajući slojevi žbuke, u sastavu vapna, mramornog brašna i tučene opeke. Izveden je retuš na način da se kromatski diferenčira svjetlijom rekonstruiranom zonom. Tehnika oslika je *buon fresco* što govori o ozbiljnosti zahvata.



*retuš posvetnih križeva, tekstura površina pod kosim svjetлом*



Pregled stanja nakon dovršenih restauratorskih radova na posvetnim križevima. Devet od dvanaest križeva je očuvano, od čega su dva popravljana u više navrata. Florealni elementi u zadanoj formi kruga i križa donose suptilnu raznovrsnost.



Pored posvetnih križeva prezentirana je i zona vrata propovjedaonice na sjevernom zidu sa elementima crvenog linearnog oslika na izvornoj žbuci. Očišćeni su slojevi naliča, te rekonstruiran žbukani i slikani sloj u mjestima oštećenja. U dvoranskoj crkvi propovjedničkog reda element propovjedaonice je bitan. Ovdje je sama propovjedaonica izgubljena, ali je mjesto očuvano.







## ZAVRŠNA RIJEĆ

Opisani restauratorski radovi zaključili su višegodišnji rad na crkvi nakon čega je vraćena liturgijskom obredu i vjernicima.

Dugotrajna obnova samostana pokazala je važnost hortikulture i nevidljive obnove.

Crkva Gospe od Špiljice je pravi primjer jednostavnosti gotičko-renesansnih propovjedničkih crkava, koja u sebi nosi čistoću i ljepotu svih prisutnih elemenata. Arhitektura nije nametljiva, kao ni namještaj iako se radi o izuzetnim primjerima zanatske djelatnosti. Slična situacija je sa zidnim oslicima koje smo otkrili i prezentirali tijekom ove obnove. Bjelokosni ton žbuke sa jednostavnim tamnim namještajem i 12 križeva u tondama, te sa crvenim tankim linijama-bordurama koje minimalistički mijere prostor.

Novootkriveni posvetni križevi su izvedeni crvenim pigmentom i nastali su u samom početku kad je crkva posvećena, složenim obredom posvećenja koji izvodi biskup za koju prigodu se koristi poseban grimizni pigment, zato su sami križevi intenzivnije crvene boje nego što inače susrećemo u zidnom slikarstvu gdje se uglavnom koriste crvene koje su porijeklom željezni oksidi. Zidni oslici, sa izvornim žbukanim slojem bitni su elementi pojavnosti povjesne arhitekture. Prepoznajući pravilnosti kao što su češće korištenje određenog ili čak uvođenje novog pigmenta u nekom razdoblju, proširujemo znanja i stječemo iskustva prostora.

Kao što 19. stoljeće unosi ultramarin plavi pigment u svoje prostore (jer već tada nastaje sintetski pigment što je olakšalo dostupnost tog skupog pigmenta), barok je donio veću prisutnost Caput mortuum odnosno (prijevodu mrtvačka glava) po sastavu željezni sulfat, u renesansi vidimo pojavu divnih crvenih tonova

od karmina i pompejansko crvenog pigmenta u kombinaciji sa bijelom bojom koja nije cink hladno bijela već boja bjelokosti i ta topla bijela omogućila je slikarstvu izvedbu zahtjevnih tonova kao što je boja puti. Nismo prezentirali originalni sloj u cijelosti, ali smo ga sačuvali ispod industrijske žbuke što je važno za buduće generacije koje će puno lakše analizom originala uspostaviti zahtjeve prema vraćanju vapnenih žbuka u unutrašnjost spomenika. Također smo pokušali odraditi edukativne radionice s građevinskim djelatnicima o izradi vapnenih žbuka i njihovom vraćanju na zidove.

Nepoznavanje izrade vapnenih žbuka i njihove primjene na spomenicima, obilježilo je obnove dvadesetog stoljeća i nažalost prenosi se u 21 stoljeće. Ta tehnologija je prepuštena olako zaboravu. Istraživanja na tom polju tražit će dodatne edukacije svih struka koje sudjeluju u obnovi od; arhitekta, restauratora, konzervatora, povjesničara, arheologa, građevinara. Žbuka u ovakvim spomenicima koje čuvaju inventar izuzetnih umjetničkih djela, nije tek boja i tekstura, već materijal koji jamči provjerenu mikroklimu, te doprinosi očuvanju.

Svi skupa imamo priliku još uvijek spasiti stare žbuke i time omogućiti budućnosti

konzervator - restaurator

Ana Požar Piplica